

Mintautas Gutauskas

ŠIUKŠLIŲ FENOMENOLOGIJA ANTROPOCENO EPOCHOJE*

Filosofijos institutas

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius

El. paštas: mintautas.gutauskas@fsf.vu.lt

Straipsnyje siekiama fenomenologiniu požiūriu aprašyti šiukšlių fenomeną. Yra fiksuojama, kad pačioje fenomenologinėje tradicijoje šiukšlės sulaukia mažai dėmesio, tad tai yra gana nauja fenomenologinių tyrimų tema. Taip pat fiksuojama, kad šiukšlės antropoceno epochoje tampa daugiaplotmiu fenomenu, keliančiu filosofinei refleksijai užduotį išsiaiškinti jo prasmės matmenis. Straipsnyje šiukšlės nagrinėjamos trimis matmenimis: kaip paprastas fenomenas, kaip pamatinis fenomenas ir kaip savivokos kategorija. Pirmoje dalyje šiukšlės nagrinėjamos kaip paprastas fenomenas naudojantis Martino Heideggerio pasiūlyta reikmenų parankumo samprata. Fiksuojama, kad sąmonės ir prasmės struktūros požiūriu šiukšlės yra dvejopos. Viena, šiukšlės yra ribinis sąmonės fenomenas – tai, kas išnyksta iš dėmesio lauko, kita – jos yra sutinkamos kaip šiukšlės, kaip tvarką trikdantys daiktai, pasireiškiantys pakojįškumu, nediferencijuotu kiekiu, medžiagiškumu, rezistentiškumu ir akumuliatyvumu. Fiksuojama, kad pastarasis dalykas antropoceno epochoje pasidaro ypač reikšmingas, o tai sudaro sąlygas šiukšlėms virsti pamatiniu fenomenu. Pamatinio fenomeno samprata perimama iš Eugeno Finko filosofinės antropologijos, kur aprašomi 5 pamatiniai fenomenai, sudarantys žmogiškos egzistencijos esmę – mirtis, darbas, valdžia, meilė ir žaidimas. Šie pamatiniai fenomenai yra ne tik tai, kas reiškiasi, bet ir tai, kas formuoja interpretacinį horizontą ir sudaro žmogiškojo gyvenimo terpių prasminius laukus. Šiuo pagrindu *Zero Waste*

* Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-MOD-17-5.

judėjimas nagrinėjamas kaip pavyzdys naujo sąmonės tipo, viską interpretuojančio šiukšlių kaip pamatinio fenomeno požiūriu. Trečioje dalyje šiukšlės aptariamos kaip žmogiškosios savivokos kategorija. Aiškinamasi antropoceno samprata bei žmonijos kaip rūšies ir geologinės jėgos sampratos prielaidos. Išryškinama, kaip žmonija antropoceno epochoje save supranta per nekontroliuojamas pasekmes, o šiukšlės čia funkcionuoja kaip žmonių konstituojantis pėdsakas.

RAKTAŽODŽIAI: šiukšlės, atliekos, pamatinis fenomenas, antropocenas, ekofenomenologija.

Įvadas

Nepaisant ypač didelio ekologinės problematikos svarstymų suintensyvėjimo filosofijoje, šiukšlės susilaukia mažai dėmesio. Tai nereiškia, kad į jas visai nekreipiamas dėmesys. Jos tiesiog papuola po bendresnėmis taršos, žalingos antropogeninės veiklos Žemės planetoje rubrikomis. Filosofijos dėmesio centre dažniausiai yra žmogaus ir kitų gyvų būtybių, žmogaus ir gamtos santykiai. Dėl menko šiukšlių dvasingumo matmens jos dažniausiai paliekamos kitiems mokslams skaičiuoti ir demonstruoti taršos mastus. Tad, parafrazuodami Martiną Heideggerį, filosofijoje galime fiksuoti savotišką šiukšlių užmarštį. Tai atrodo gana keista, nes su šiukšlėmis susiduria visi. Dar keisčiau yra tai, kad pačioje fenomenologinėje tradicijoje, kurioje lokalizuojame savo tyrimą, aprašant svarbiausius žmogiškojo gyvenimo ir egzistencinės erdvės matmenis, šiukšlės beveik neminimos. Štai Heideggeris, aprašydamas pamatines žmogiškosios būties struktūras, į šiukšles nekreipia dėmesio. Jo *Būtyje ir laike* (Heidegger 1993) nėra nė karto pavartotas žodis „šiukšlė“. Nors, kalbant apie parankius esinius, jų nykimo ir virtimo šiukšlėmis momentas lyg ir prašytusi apmąstomas. Vėliau Eugenius Finkas (Fink 1979), transformuodamas fenomenologiją į filosofinę antropologiją ir aprašydamas pamatinius žmogiškosios būties fenomenus, taip pat neskiria dėmesio šiukšlėms. Nors jis siekė apimti visą žmogiškojo gyvenimo įvairovę, kurios trūko Heideggerio filosofijai, tačiau šiukšlėms dėmesio neskyrė. Įdomu tai, kad net 1999 metais Charles'o S. Browno ir Tedo Toedvine'o suorganizuotoje diskusijoje ekofenomenologijos klausimais (išleistas straipsnių rinkinys – Brown; Toedvine 2003) šiukšlėms taip pat beveik neskirta dėmesio. Negali sakyti, kad jų nebuvo akiratyje, bet jos tiesiog pasimetė pačios ekofenomenologijos galimybių, žmogaus ir gamtos santykio, landšafto problematikos svarstymuose. Kodėl taip yra? Negi tai filosofų neapsižiūrėjimas? Iš nūdienos, persmelktos ekologinių motyvų ir apokaliptinių nuotaikų, toks „neapsižiūrėjimas“ atrodo stebėtinai. Kita vertus, jis nėra visai atsitiktinis. Šiukšlės yra savitas fenomenas ir jų šiukšliškumo tematizavimas reikalauja savitos prieigos. Tad norėtume ne

tiesiogiai stacia galva į ekologinę problematiką ir išnagrinėti degančius klausimus, bet pradėti nuo gana paprasto klausimo, – koks tai fenomenas – šiukšlės?

Šiukšlių kaip fenomeno aprašymas ir svarstymas neturi susiformavusio teorinių diskusijų lauko, todėl metodinės prieigos klausimas yra labai svarbus. Laikysimės fenomenologinės nuostatos, o tai reiškia, kad svarbiausias klausimas bus apie šiukšlių fenomeno prasmę. Koks tai fenomenas, kurį mes suvokiame, suprantame, interpretuojame *kaip* šiukšles? Kokia yra šiukšlių prasminė struktūra? Nūdienėje antropoceno epochoje šiukšlės keičia prasmę, jos įgauna daugiau matmenų ir „hibridinių“ būvių, todėl reikia išsiaiškinti ir šiuos prasmės pokyčius. Dar daugiau: nūdienės šiukšlės yra ne tik žmogaus veiklos atliekos, bet ir žmogaus savivokos kategorija. Visas šis antropoceno kontekstas neleidžia paprastai aprašyti šiukšlių, tokiu pat stiliumi kaip Edmundas Husserlis aprašė dėmesio lauke pasirodančius objektus ar Heideggeris įrankius / reikmenis. Šiukšlės reikalauja savitos ir daugialypės prieigos, todėl, jei rūpi „patys dalykai“, negalime šiukšlių palikti tik vienai prieigai. Turėsime panagrinėti fenomeną keliose ne tos pačios plotmės srityse. Reikia iš karto pasakyti, kad nors šiukšlinimo mastams ir taršai įvertinti reikalingi daugialypiai duomenys iš įvairių mokslų, apsiribosime tik sąmonės, požiūrio ir patyrimo aspektu. Tad svarstant tai, kiek šiukšlės tapatinamos su tarša, mums svarbiau bus ne pagrindimas empiriniais duomenimis, bet būtent sąmonė, požiūris, kuris lemia, kad šiukšlės ar kiti daiktai yra suvokiami taip, o ne kitaip. Negalėdami viename straipsnyje apimti visų galimų požiūrių ir prasmų, pabandysime aptarti šiukšles trijuose matmenyse. Pirmiausia nagrinėsime šiukšles kaip paprastą fenomeną, vėliau – kaip pamatinį fenomeną, o galiausiai – kaip savivokos kategoriją. Nagrinėdami šiukšlių kaip paprasto fenomeno prasmę pirmiausia nustatysime, kokia yra pati paprasčiausia šiukšlių prasmės struktūra. Atliksime Heideggerio žingsnį – sutelksime dėmesį į kasdienę šiukšlių prasmę ir jas nagrinėsime parankumo požiūriu. Kadangi šiukšlės šiandien nebėra vien paprastas fenomenas, o antropoceno epochoje įgauna vis didesnę svorį pasaulio suvokime, vadovaudamiesi Finko pamatinio fenomeno samprata, aptarsime šiukšlių prasmės pokytį – nuo paprasto fenomeno prie pamatinio fenomeno, kuris nėra vien prasmė horizonte, bet įgauna horizonto formavimo galią. Galiausiai turėsime išeiti į dar platesnę, jau fenomenologijos ribas peržengiančią, antropoceno tematiką ir aptarsime, kaip šiukšlės dalyvauja žmogaus savivokoje.

Šiukšlės kaip paprastas fenomenas

Kokio pobūdžio fenomenas yra šiukšlės? Visi žino, kas tai yra, kiekvienas yra matęs šiukšles ir pats ne kartą yra „padaręs“ šiukšlių. Kiekvienam šiukšlės yra

savaime suprantamos, jos, Heideggerio terminais, yra *vertraut*, t. y. artimos, žinomos, įprastos. Aišku, ne visos šiukšlės yra vienodos, o kartu ir šiukšlinimo ar šiukšlių „darymo“ veikla yra skirtinga. Pirmiausia reikia atsižvelgti į kalbinę šiukšlių ir atliekų apskritai įvardijimo įvairovę, kad neliktume savaime suprantamybių srityje. Kitaip visas šiukšlių fenomenologijos sumanymas liks labai abejotinas. Atliekoms įvardyti yra nemažai žodžių. Štai lietuvių kalboje: šiukšlės, atliekos, atmatos, išmatos, sąšlavos. Anglų kalboje yra dar daugiau: *trash, waste, garbage, litter, rubbish, sweep, refuse, tailings, draft*. Vokiečių kalboje kiek mažiau: *Müll, Abfall, Kehricht, Fegsel*. Nors kasdienė kalba pasiūlo įvardijimo įvairovę, tačiau to negalime paimti kaip pagrindo šiukšlių katalogavimui ar sistemai. Daug kas vartojama sinonimiškai, kai kurios skirtingų kalbų žodžių reikšmės prasilenkia, tad čia veikiau turime reikalą su įvardijimų įvairove, kurios formavimasis yra veikiau atsitiktinis, nei sistemiškas. Tad, nesileidžiant į platesnį įvardijimų nagrinėjimą, reikia išskirti dvi svarbiausias reikšmes – šiukšlės ir atliekos – bei fiksuoti, koks yra šiukšlių ir atliekų santykis. Būtent jis yra svarbus tyrimo objekto nustatymui.

Šiukšlės yra atlieka, bet ne visos atliekos yra šiukšlės. Atliekos ir šiukšlės vartojamos sinonimiškai tada, kai omenyje turima tarša. Taršios, neprižiūrimos, paliktos atliekos dažnai yra ir šiukšlės. Bet atliekų terminas yra gerokai platesnis: yra gamybinės atliekos, organinės atliekos, branduolinės atliekos, išmatos ir t. t. Atliekos yra tai, kas lieka po veiklos. Ir šia prasme atliekų terminas yra gerokai apimlesnis nei šiukšlės. Galbūt dėl to šiuolaikiniuose ekologiniuose diskursuose, kalbančiuose apie antropogeninį poveikį planetai, vartojamas atliekų terminas, nes būtent įvairios atliekos pakeičia ekologinius procesus Žemėje. Anglų *waste* dar turi eikvojimo ir švaistymo prasmę, tad ekologiniuose diskursuose jis dar tinkamesnis.

Tad kodėl reikėtų kalbėti apie šiukšles, o ne apie atliekas apskritai? Šiukšlės turi „fenomenologinę“ privilegiją ekologinių diskursų kontekste dėl savo patirtinio aspekto. Fenomenologijos sritis yra patirties analizė. Ne visos atliekos yra patiriamos. Oro sudėties pasikeitimai, rūgštiniai lietūs, vandenynų rūgštėjimas dažnai yra nepastebimi ir be specialių žinių, diagramų, lentelių būtų nesuvokiami. O štai šiukšlės pasirodo savo daiktiškumu, fiziniu kūnu. Šiukšlės kūniškai išnyksta iš veiklos lauko, o taip pat kūniškai yra sutinkamos, krinta į akis, papiktina ir šokiruoja. Tad būtent šiukšlių daiktiškumas leidžia suprasti, kaip žmogaus dirbiniai, padaryti daiktai virsta atliekomis.

Fenomenologiškai žiūrint, šiukšlės turi savitą prasmės struktūrą ir savitai dalyvauja patyrimo. Šiukšlės nėra tokie patys patyrimo objektai kaip dirbiniai. Tai yra buvę dirbiniai, o jų tapimą tokiais lemia vertinimas ir sprendimas. Šiukšlės išmetamos kaip nereikalingos arba aptinkamos kaip tai, ko neturėtų būti. Šiukšlių fenomeno analizę sunkina ne tik išmetimo ir radimo patirčių skirtumas, bet

ir pačių šiukšlių įvairovė, bei galimybės jas resemantizuoti, t. y. jas vėl pamatyti kaip naudingus dirbinius arba perdirbti ar kompostuoti. Be to, šiukšlių sąvoka gali būti išplėsta į bet kokių „nereikalingų“ esinių sritis ir šiukšlėmis gali būti pavadinti elektroniniai laišakai, kai kurie visuomenės sluoksniai ir kt. Norėdami suvaldyti šią įvairovę, pabandydysime fenomenologiškai aprašyti šiukšlių *eidos*. Tai galime padaryti keldami, atrodytų, paprastą klausimą, – kas šiukšlę daro šiukšle?

Dažniausiai ir pirmiausiai šiukšlės yra suprantamos kaip išmesti nereikalingi žmogaus dirbiniai. Jų *eidos* lemia ne kokios iš anksto esančios daiktinės savybės, bet pats išmetimo veiksmas. Bene trumpiausiai šį veiksma yra aprašęs Arūnas Sverdiolas. Jis, kalbėdamas apie „mielus Lietuvos žmones“ ir kurdamas moralistinį foną, tekste „Lėkštutėlė lėkštelė“ pateikia labai trumpą 2 sakinių apimties prie ežero pakrantės poilsiaujančios šiukšlinimo sąmonės aprašymą:

Galima manyti, kad labai dažnas gyventojas, išgėręs paskutinį gurkšnį jogurto, alaus, šampano, degtinės, surūkęs paskutinę cigaretę, tą pačią akimirką visiškai spontaniškai, pats sau nepastebimai paleidžia iš rankų butelį ar pakelį, nes šis staiga pasidaro nebereikalingas. Pakuotės *Zuhandenheit*, arba parankumas, yra labai siauras ir epizodiškas, į jos judėjimo trajektoriją įeina labai ribota erdvės dalis, o toliau plyti visiškos neapibrėžties horizontas: iš pirštų išslydusi tuščia tara tiesiog dingsta iš dėmesio lauko ir tiek (Sverdiolas 2006: 143).

Toks šiukšlės išnykimas iš dėmesio lauko ir parankumo horizonto yra esminis dalykas. Šiukšlė yra nereikalingas daiktas ir jos patyrimas yra ne ko nors darymas su ja, bet jos išmetimas. Šiukšlė pasirodo tik trumpam, kai koks nors dirbinytis identifikuojamas kaip nereikalingas daiktas ir yra išmetamas. Heideggerio terminija šiukšlė yra nebe-reikmuo, kurio esmė – dingti iš dėmesio lauko. Kita vertus, to neturėtume suabsoliutinti ir jau dabar reikia fiksuoti, kad čia kalbama apie paprastą, kasdienę sąmonę. Santykis su šiukšlėmis pasidaro visai kitas, kai jos tampa „pamatinium fenomenum“. Bet apie tai vėliau.

Reikėtų dar poros metodinių pastabų apie prieigą prie šiukšlių kaip paprasto fenomeno. Akivaizdu, kad šiukšlės kaip fenomenas neatsiveria mums taip neutraliai kaip popieriaus lapas ar stalas su savo profiliais, kitomis pusėmis, paviršiais, tekstūra ir horizontais. Kalbėti apie šiukšles Husserlio transcendentalinės sąmonės tyrimų, pavyzdžiui, *Karteziškųjų meditacijų*, terminais nėra prasminga, nes tokio tyrimo redukcijos esminė dalis yra „kultūrinių darinių“ suskliaudimas (Husserl 2005: 26). Tačiau šiukšlės konstitutyviai yra kultūrinis darinys, o suskliaudus jų kultūrinius predikatus jos neatsiveria taip, kaip jos yra, t. y. kaip šiukšlės. Vien tik vaizdinė duotis save reflektuojančiai sąmonei neturi didesnės reikšmės, norint suprasti šiukšlių šiukšliškumą. Tad neatsitiktinai Sverdiolas pasinaudoja Heideg-

gerio terminija ir, manytume, kad ši terminija yra labiausiai tinkama atskleisti šiukšles kaip paprastą fenomeną. Šiukšlės savo šiukšliškumu atsiveria tik „suprantančiam-interpretuojančiam“ žvilgsniui. Kaip ir įrankį, reikmenį, parankų daiktą suprantantis žvilgsnis pagauna pagal tai, kad su juo galima ką nors padaryti, o ne paprasčiausiai spoksant, taip ir šiukšlės atsiveria ne į jas spoksant, bet jų savitu parankumu. Tačiau ar šiukšlės yra parankūs objektai? Šiukšlės nėra tik daiktai, bet akivaizdu, kad jos nėra paprasti reikmenys. Pasak Heideggerio, reikmens parankumą nusako, duoda suprasti jo „tam, kad“ (Heidegger 1993: 69). Plaktukas yra skirtas kalti ir tik kalant, o ne į jį žiūrint, geriausiai suprantamas jo plaktukiškumas. O kaip yra su šiukšlėmis? Ar jos taip pat turi savo „tam, kad“? Akivaizdu, kad šiukšlė yra tai, kas atlieka po reikmens, dirbinio ar kokio nors kito prasmę turinčio daikto, kai jis tampa nereikalingas. Tad šiukšlės šiukšliškumui būtina opozicija – t. y. kokio nors reikalingo ir naudingo daikto virtimas nereikalingu.

Šiukšles lyginant su parankiais buviniiais, esminis skirtumas yra *prasmės ir medžiagiškumo* santykis. Heideggeris yra pastebėjęs, kad į reikmens parankumą, o ypač į jo medžiagiškumą atkreipiame dėmesį tada, kai jis sulūžta. Jis nebetinkamas naudoti ir tada akivaizdžiai pamatome, kokios funkcijos jis negali atlikti, o kartu atkreipime dėmesį į jo daiktiškumą, medžiagiškumą. Tai svarbu ne tiek dėl to, kad tada klausiamo, iš kokios blogos medžiagos padarytas reikmuo (pvz., jei jis sulūžta), bet dėl to, kad išnykus jo parankumo funkcijai jis lieka savitu daiktu, kurio medžiagiškumas iš fono išsėina į pirmąjį planą. Dar reikia pažymėti, kad reikmuo turi prasmę tik reikmenų visumoje (plaktukas nurodo į vinį, vinis į lentą ir t. t. iki statybos, namų ir viso viešojo pasaulio) (Heidegger 1993: 69–71). Bet ar šiukšlės turi prasmę nuorodų visumoje? Reikmens apibrėžčiai yra labai svarbu jo vieta parankumo nuorodų visumoje. Plaktukas nurodo į vinį, plaktuku kalama vinis, o ne kas kita. O štai su šiukšlėmis yra kitaip. Šiukšlės yra nediferencijuotos. Čia galime skirti du nediferencijuotumo matmenis. Viena, šiukšlės tiesiog išnyksta iš dėmesio lauko į nediferencijuotą „tuštumą“, neapibrėžties horizontą (kaip Sverdiolo aprašytos sąmonės atveju). Kas kita, kai jos yra kur nors sutinkamos. Jos taip pat pagal prasmę nėra diferencijuotos, jos tiesiog riogso, pūpsos sumestos į viena ir aptinkamos kaip šiukšlynas, jei jų yra daugiau. Parankumo požiūriu šiukšlės yra *nediferencijuotas kiekis*, nes vienos šiukšlės nuoroda į kitą nėra reikšminga. Be abejo, šiukšlių krūvoje galime atpažinti skirtingų prasmų nereikalingus, nebenaudojamus ar nebepanaudojamus dirbinius (ne tik paprasti reikmenys, bet ir fizinių pavidalą turintys meno kūriniai gali virsti šiukšlėmis); taip pat galime šiukšles diferencijuoti pagal jų perdirbamumą, tinkamumą jas resemantizuoti, iš naujo panaudoti ir kt. Tačiau laikydamiesi šiukšlių *eidosa*, t. y. to, kad jos yra nereikalingi buvę dirbiniai, galime teigti, kad šiukšlių šiukšliškumui reikšmingesnis

yra kiekis, prišiuokšlinimo mastas, nei buvęs parankumas. Nenorime teigti, kad šiuokšlės visai nutraukia prasminius ryšius su dirbiniais. Ryšys yra išlaikomas ir tai yra archeologų duona – iš paliktų šiuokšlių rekonstruojamas išnykusių kultūrų kasdienis gyvenimas. Tačiau archeologai ir žvelgia į šiuokšles kaip į buvusius dirbinius ne šiuokšlinimo sąmonės požiūriu, t. y. jų dėmesio centre yra buvęs dirbinių reikalingumas, o ne šiuokšlių nereikalingumas.

Šiuokšlės visada implikuoja tam tikrą tvarkos supratimą, kurio atžvilgiu jos yra nereikalingi daiktai. Šiuokšlės, išlikdamos, krisdamos į akis, trukdydamos savo materialumu, tik parodo, kokia tvarka yra implikuojama. Fenomenologiniu požiūriu, kiekviena gyvenamoji erdvė, tiksliau vieta, turi savą *tvarką, logiką* ir jos atžvilgiu kas nors gali būti vertinama kaip *gera, tvarkinga, normalu* arba kaip *bloga, netvarkinga, nenormalu*. Visada esame tam tikroje vietoje, tam tikrame centre. Kaip mano kūnas yra „nulinis taškas“, taip ir mano supratimas bei gyvenamojo pasaulio erdvė turi savo centrą ir savo paribius, taigi ir savo tvarką bei netvarką. Tai, kas kelia netvarką, sutvarkoma arba stumiami į paribius, kad netrikdytų matomos ar numanomos tvarkos. Nėra taip jau svarbu, kokios apimties yra dėmesio laukas, akiratyje išlaikantis šiuokšles (ar tai būtų ribota, ar maksimaliai ekologinė sąmonė), gyvenamojoje erdvėje, kurią apima dėmesio laukas, šiuokšlės tvarkomos taip, kad jos netrikdytų matomos tvarkos. Tereikia įsivaizduoti, kas būtų, jei šiuokšles laikytume tiesiog ant virtuvės stalo krūvoje. Atrodytų baisiausia netvarka. Tad šiuokšlės išmetamos į nepermatomus maišus ir nešamos į nepermatomus konteinerius. Kai kuriems gyventojų sluoksniams tai kelia rimtų nepatogumų, o jie rausdami konteinerius ir traukdami šiuokšles iš jų, kelia netvarką lauke. Dalį šiuokšlių jie resemantizuoja, t. y. jas vėl pamato kaip naudingus dirbinius, tačiau šalia primėto kitų šiuokšlių ir kelia nepageidaujama netvarką. Sverdiolo minėta paežeres užteršusio „mielo Lietuvos žmogaus“ sąmonė pasižymi tik mažu dėmesio lauku. Jo tvarka apsiriboja matymo lauku, tad sėdint prie paežerės krūmo, į krūmus numesta ar tiesiog iš rankų išslydusi šiuokšlė paprasčiausiai dingsta už horizonto. Šiuokšlė keliauja tik truputį toliau nei siekia ranka, bet tai ir visas horizontas. Didesnės sąmonės, suvokdamos mažesniųjų varganumą, surenka ir nuneša iki šiuokšliadėžių. Reikia pabrėžti, kad nėra taip jau svarbu, kiek šiuokšlių objektyviai yra kvadratiniam metre. Šiuokšlės šiuokšliškumui, savitai šiuokšlės prasmei suprasti daug svarbiau, kokios yra dėmesio lauko ribos. Kai kurios sąmonės nepastebi šiuokšlių net po kojomis, nes jos neįeina į dėmesio lauką, o tvarkos supratimas yra menkas. Tačiau tie, kurie sutvarko aplinką ir tvarkingai išneša šiuokšles į šiuokšliadėžes, tiesiog turi gerokai didesnę dėmesio lauką ir tvarkos supratimą. Šiuokšlės *eidos* čia nesikeičia, – ji yra tai, kas liko, kas turi būti sutvarkyta, pašalinta iš veiklos lauko.

Kūniškumo požiūriu reikia fiksuoti šiukšlių negatyvios ir pozityvios, *išnykimo* ir *susitikimo* prasmių skirtumus. Reikmenys yra parankūs, nes jie yra po ranka. Reikmuo pamatomas, ranka ima ir žino, ką su juo daryti, kaip dirbti. Šiukšlės yra po ranka tik kol išmetamos. Jų parankumas negatyvus – tiesiog išmetama. Susitikimo aspektu jos *pasireiškia* kaip šiukšlės. Čia veikia tikų kita išraiška – šiukšlės yra ne *po ranka*, bet *po kojomis*. Su jomis susiduriama, kai ant jų užsilipama netvarkingose vietose, o šiukšlių *pakojiškumas* tik pademonstruoja, kad tvarka yra pažeista, – nesutvarkyta tai, kas liko po veiklos. Taigi šiukšlių prasmė sąmonės lauke turi dvejopą struktūrą. Viena vertus, veiklos kontekste šiukšlės yra tai, kas atliko ir turi išnykti iš dėmesio lauko. Jos gali tiesiog išslysti iš rankų ar būti sutvarkytos ir padėtos į tam tikras vietas. Tai yra dėmesio ribos dalykas. Kita vertus, aptinkamos nesutvarkytos šiukšlės iškyla į dėmesio centrą ir pasirodo savo pakojiškumu. Čia jos ne išnyksta, bet vėl sugrįžta į dėmesio lauką pademonstruodamos, kad jos pasižymi rezistentiškumu ir riogso, nepaisant to, kad sąmonė jas išstūmė iš dėmesio lauko. Šis prasminis matmuo, kaip matysime, yra reikšmingas šiukšlėms virsti pamatiniu fenomenu. Taip pat galime fiksuoti, kad čia slypi ir refleksijos potencialas, nes pamačius priešukšlintas netvarkingas vietas, kyla klausimas, kas čia priešukšlino. Koks tai *ego*, ar *alter ego*, ar *mes*, dar aptarsime.

Dar vienas svarbus dalykas, kurį kol kas paliksime tik kaip klausimą, – tai šiukšlių žmogiškumas. Būtų galima teigti, kad šiukšlės yra esmiškai žmogiškos. Tai labai neatsargus teiginys žmogaus ir gyvūno skirtumo kvestionavimo ir antropocentrizmo kritikos laikais. Galime atmesti ankstesnes skirtis, – kad žmogus yra kalbanti būtybė, politinis gyvūnas, kad tik žmonės žaidžia, myli ir kt. Tą savitai daro ir gyvūnai. Tačiau ar gyvūnai šiukšlina? Ar kormoranai Nidoje, nuo kurių išmatų nenyksta ištisi pušų plotai, šiukšlina? Ar dramblio išmėtytos šakos po krūmų laužymo yra šiukšlės? Ar moliuskų kiautai pajūryje po juos ėdusių gyvūnų puotos yra šiukšlės? Be abejo, tai yra gyvūnų veiklos atliekos. Peršasi išvada, kad šiukšlės yra tik buvę artefaktai, bet tik tuo apriboti šiukšlės arba teigti, kad šiukšlina tik žmogus, būtų pernelyg neatsargu ir „antropocentriška“. Tačiau pagal nusistovėjusias reikšmes šiukšlės yra laikomos būtent žmogaus veiklos atliekomis, kurias žmogus išmetė, o jei yra sutinkamos, tai suprantamos kaip daiktai, kurie yra nesutvarkyti. Prie to, kaip šiukšlės dalyvauja žmogiškumo supratime, dar prieisime.

Šiukšlės kaip pamatinis fenomenas

Kalbant tik apie kasdienę sąmonę, apribotą dėmesio ir tvarkos lauku, šiukšlių šiukšliškumas yra mums artimas, žinomas ir jaukus tada, kai jos išnyksta. Bet į

refleksijos akiratį jos papuola tada, kai išlieka. Kaip tik šiandien bene svarbiausias dalykas yra mažiausiai įsisąmoninta šiukšlių savybė – *rezistentiškumas* ir *akumuliatyvumas*. Šie dalykai kasdieniui sąmonei veikia priklausytų tik patiems objektams, bet ne patyrimui. Kol šiukšlių nedaug ir jos greitai suyra, į jas galima nekreipti dėmesio. Tačiau pagaminant vis daugiau sunkiai suyrančių dirbinių, vis didėjant vartojimo ir reikalinga-nereikalinga dinamikai, atsirandant ekologiškai sąmonei bei globaliam požiūriui, kasdienis šiukšlių „žinojimas“ stringa, nebėra sklandus ir verčia keisti požiūrį į šiukšles. Rezistentiškumas ir akumuliatyvumas iš dėmesio užribio išseina į priekį. Šiukšlių kaupimasis ir to nulemtos šiuolaikinės gyvenamosios erdvės transformacijos veda prie to, kad šiukšles galime traktuoti ne tik kaip paprastus fenomenus, bet ir kaip *pamatinius fenomenus*.

Kas yra pamatiniai fenomenai? Pamatinio fenomeno sąvoką nukalė Eugenias Finkas. Veikale *Pamatiniai žmogiškosios egzistencijos fenomenai* jis išskiria 5 tokius fenomenus – mirtį, darbą, valdžią, meilę ir žaidimą. Kiekvienas iš šių dalykų reiškiasi kaip gyvenime nutinkantys dalykai, kaip paprasti fenomenai – žmonės miršta, uždirba pinigų, valdo, myli, žaidžia. Tačiau Finkas pažymi, kad pamatinių fenomenų negalima suprasti vien iš to, kas reiškiasi. Pavyzdžiui, mirtis. Viena vertus, matome mirusius artimuosius, kino filmai pateikia įvairiausių mirties pasakojimų. Tačiau ar taip galima sučiuopti mirties fenomenišumą? Kaip sako Finkas, „griežtąja prasme mirtis nėra fenomenas, kurį galima būtų parodyti, pademonstruoti, paversti stebima duotybe; ne tik sava mirtis, kuri negali būti išgyvenama, bet ir svetimų mirtis negali būti nustatyta ir aprašyta savo fenomeniniu turiniu“ (Fink 1979: 199). Tačiau nebūdama paprastu fenomenu, mirtis yra pamatinis fenomenas. Jos raiška negali būti redukuota tik į paprastus pasireiškimus, nes ji yra ne tik tai, kas reiškiasi, bet ir tai, kas *sukuria reiškinių horizontą*. Nepatiriama mirtis kuria mirtinguosius: gyvenimo įvykiai įgauna prasmę mirtingumo, baigtinumo horizonte. Kiti pamatiniai fenomenai yra labiau patiriami. Darbas ir darbo rezultatai, meilė ir santykių pasireiškimai, žaidimas ir jo vyksmas gana aiškiai matomi. Bet pamatiniai fenomenai yra ne tik tai, kas išoriškai matoma, ne tik tai, kame dalyvaujama. Jie pasirodo kaip kuriantys visuminį veiklos lauką, turintį prasminę struktūrą. Jie kuria „*prasmės erdvę (Sinn-Raum)*“ (Fink 1979: 90). Geriausiai matomas ir suprantamas pavyzdys yra žaidimas. Jis turi savo taisykles, į žaidimą reikia įeiti ir žaisti taip, kaip numato žaidimas. Tad pamatiniai fenomenai nėra vien paprasti fenomenai. Jie yra tam tikros terpės prasminės struktūros, kuriose skleidžiasi žmonių gyvenimas. Atrodytų, tik žaidimą galime lengviau atsieti nuo gyvenimo, tačiau darbo, meilės ir valdžios sritys yra akivaizdžiausios gyvenimo terpės. Heideggerio terminais, jos turi „kaip-struktūrą“, t. y. jos sukuria sąlygas ką nors suvokti *kaip* ką nors, taip, o ne kitaip. Tad Finkas sako:

Pamatiniai fenomenai yra ne tik žmogiškos štai-būties buvimo būdai, kuriuose žmogus save supranta kaip mirtingą, kaip darbininką, kaip kovotoją, kaip mylintį ir kaip žaidėją, jie kartu yra prasmių horizontai, iš kurių žmogus aiškinasi visų daiktų būtį (Fink 1979: 358).

Taigi pamatiniai fenomenai yra prasmės horizontai, o ne vien reiškiniai horizonte. Reikia pabrėžti, kad pamatiniai fenomenai apima ne tik epistemologinį matmenį (kas nors suprantama iš meilės, darbo ar kitos perspektyvos), bet ir ontologinį – jie yra žmogaus buvimo būdai. Žmogus būna dirbdamas, žaisdamas ir kt. Šie fenomenai nėra tik sritys, į kurias kartais užklystama. Visuomet esama kurioje nors.

Galėjimas pereiti iš vieno fenomeno prasmės erdvės į kitą, Finko nuomone, sudaro žmogaus būties nevienlytiškumą, netgi prieštarumą ir konfliktiškumą. Tai yra bene reikšmingiausia Finko filosofinės antropologijos išvalga. Žmogus egzistuoja kaip įtampų laukas, o pamatiniai fenomenai sudaro nevienalytę erdvę. Jie dažnai konfliktuoja ar konkuruoja tarpusavyje. Žaidimas iš darbo perspektyvos gali atrodyti kaip laiko gaišimas netikriems dalykams, arba kaip mokymasis, pasirošimas rimtam darbui (pvz., namų ir mašinyčių statymas iš LEGO detalių). Futbolas darbo aspektu gali pasirodyti tikra kvailystė – tūkstantinės minios džiaugiasi ir švaisto pinigus sirgalių aprangai bei gėrimams; 22 žaidėjai ir 3 teisėjai švaisto jėgas lakstydami po aikštę; žaidėjai džiaugiasi gavę taurę – tokį indą, iš kurio net gerti nepatogu. Tačiau taip atrodo, jei nepaisoma žaidimo erdvės, o galvojama tik darbo kategorijomis. Žinoma, galima futbolą redukuoti tik į darbo-verslo sritį, tačiau, tada tai jau nebus grynas žaidimas. Meilė savo ruožtu įprasmina įvairias „banalybes“ ir „niekučius“. Gėlės mylimajai gali atrodyti nereikalingas dalykas bei pinigų švaistymas – iš jų nei kalorijų, nei vitaminų. Bet vėlgi tai požiūris, kuris nepaiso meilės *Sinn-Raum*. Žmogus egzistuoja pamatinių fenomenų prasmės erdvėje, o kartu gali keisti jas, tad žmogaus gyvenimo nevienalytiškumą sudaro įtampa tarp pamatinių fenomenų. Tuo Finkas aiškina ne tik žmogaus veiklos organizavimo būdus, bet kartu ir žmogiškos būties prieštarumą, nuolatinę perspektyvų kaitą bei nepaliaujamas prasmės paieškas.

Kodėl šiukšlės galima traktuoti kaip naują pamatinį fenomeną? Juk šiukšlės esmė – būti pašalintai iš tvarkingo veiklos lauko. Šiukšlės prasmė yra negatyvi, ji yra nereikalinga. Šiukšlės, kaip minėjome, yra daiktiškos ir tarpusavyje nediferencijuotos, taigi ir neturi aiškios prasminių nuorodų visumos. O štai pamatiniai fenomenai steigia veiklos lauką, numato vertybes, siekiamybes, prasminių nuorodų visumas, jie įprasmina kiekvieną daiktą ir veiksmą. Dar daugiau, pamatiniai žmogiškieji fenomenai yra tokie, be kurių būtent žmogiškas gyvenimas nebūtų

įmanomas. Ar būtų galima žmonių bendruomenė, jei žmonių santykiai nebūtų kuriami meilės, darbo, valdžios, žaidimo prasmės laukuose? Veikiausiai ne. Šie pamatiniai fenomenai yra buvimo žmogumi sąlyga. O ar šiukšlės yra būtina buvimo žmogumi sąlyga? Ar be šiukšlių žmogiškas gyvenimas nebūtų žmogiškas? Akivaizdu, kad žmogiškumo apibrėžčiai šiukšlės yra nebūtinės. Dėl to ir Heideggerio bei Finko „šiukšlių užmarštis“ nėra atsitiktinė. Bet neskubėkime daryti išvadų. Šiandien negalime ką nors teigti apie žmogaus žmogiškumą taip tvirtai kaip Heideggeris ar Finkas, tačiau galime teigti, kad šiukšlės yra pamatinis *antropoceno epochos* fenomenas. Jos nėra universalus, „visalaikis“ ir esmiškai žmogiškas gyvenimo fenomenas (taigi tai nėra dar vienas identiškos struktūros fenomenas, kaip ir kiti penki), tačiau jo galia formuoti horizontą antropoceno epochoje yra ne mažesnė. Apskritai šiukšlės gali pasirodyti net ne žmogiškas fenomenas. Juk pamatiniai fenomenai Finkui yra tie, kurie žmogų išskiria iš kitų gyvų būtybių¹. Jie kuria prasmės vertybių pasirinkimų erdvę, kuri dažnai yra visai nemateriali, o ypač priklauso nuo vaizduotės (pvz., žaidimo pasaulis). Ši erdvė turi būti aktyviai palaikoma, – žaidimas vyksta tik žaidžiant, meilės pasaulis tik mylint. Šie vyksmai turi savą tvarką. Šiukšlės savo ruožtu yra materialios ir riogso, nepaisant sąmonės išgyvenimų, vertybinių pasirinkimų ir dažnai net priešingai, nei tikimasi. Tad šiukšlės yra išvirkščias pamatinis fenomenas – kaip fenomenas jos pirmiausia yra negatyvios, – jos arba išnyksta iš tvarkos dėmesio lauko, arba sugrįžta kaip netvarkos elementas. Tačiau antropoceno epochoje iš šiukšlių negatyvumo ir buvimo horizonto paribiuose išauga pozityvi galia formuoti horizontą. Tai jokiū būdu nereiškia, kad šiukšlės imamos teigiamai vertinti. Jos ir toliau neigiamai vertinamos, tačiau jos tampa žmogiškojo rūpesčio dalimi, jos ima formuoti horizontą, savitą *Sinn-Raum*, kur kiekvienas dirbinys įgauna prasmę. Nors teoriniu požiūriu būtų netgi saugiau nevertoti būtent Finko terminijos (nes šiukšlės nėra

¹ Šį momentą aiškindamas Finkas teigia: „Turime kelti klausimą, ar iš tikro žmogus yra giminingas gyvūnui, ar jo esmė yra visai kita. Savaiame suprantama, šis klausimas nesiekia suabejoti biologinių tyrinėjimų teisingumu, užginčyti gamtamokslinės perspektyvos žmogaus atžvilgiu teisėtumą. Gamtamokslškai žiūrint, žmogus kūno sandara ir organų gyvybinėmis funkcijomis yra neginčytinai įvairiais būdais giminingas gyvūnui. Taip pat gyvūnai, bent jau „aukštesnieji gyvūnai“, turi tam tikras intelektines gebas (*Intelligenzfähigkeiten*), juslinį patyrimą (*Sinneswahrnehmung*), asociatyvinę atmintį, ribotą praktinį sumanumą (*Verständigkeit*). Bet gamtamokslinis požiūris nesugriebia žmogaus jo tikroje būtyje, tiesiog negali išryškinti ontologinio žmogaus ir gyvūno skirtingumo ir todėl visuomet veikia nurodys į tai, kas „panašu“ ir „bendra“ visoms gyvoms būtybėms. Gyvūnai taip pat kasa urvus ir suka lizdus, bitės pasiruošia maisto žiemai, ir vis dėlto, griežtai žiūrint, gyvūnas niekada „nedirba“; gyvūnai rūjoja, poruojasi, maitina jauniklius ir demonstruoja jaudinančią prierašumą, ir vis dėlto, jie niekad nėra „mylintys“. Jie kovoja tarpusavyje, medžioja ir žudo, tačiau jie niekad nėra „kovotojai“ žmogiškąja prasme. Jie galynejasi vienas su kitu, tačiau tai niekad nėra tikras „žaidimas“. Taip pat gyvūnai baigiasi, pražūva, ir vis dėlto, jie nėra „mirtingieji“. Tiek kiek žmogus yra darbininkas, žaidėjas, mylintysis, kovotojas ir mirtingasis, jis neturi su gyvūnu jokios giminytės. Šie ryšiai niekad nebus paaiškinti iš gyvūniškumo (*Animalität*)“ (Fink 1979: 106–107).

pamatinis fenomenas ta pačia prasme kaip Finko filosofijoje), tačiau mums svarbu tai, kad šiukšlės tampa ne marginaliu, o centriniu ir pamatiniu dalyku. Jos suformuoja naują pamatą, verčiantį persvarstyti visus mūsų veiksmus ir pasirinkimus. Reikia dar kartą pažymėti, kad tai būtent antropoceno epochos fenomenas. Tik šioje epochoje pasidaro įmanoma ir netgi būtina didžiąją dalį dirbinių interpretuoti šiukšliškumo horizonte. Tai lemia pakitusios gamtinės, fizinės ir socialinės gyvenimo sąlygos bei jų įsisąmoninimas. Daiktų gausa ir perteklius, jų greitas senėjimas ir spartus vartojimas pagamina tiek šiukšlių, kiek nebuvo nė vienoje epochoje. Antropoceno epochoje šiukšlės pasirodo kaip fenomenas, su kuriuo negali nesiskaityti. Tai fenomenas, kuris, kaip sako Sverdiolas, prašosi būti apmąstomas. Tad kokie yra svarbiausi pokyčiai santykiyje su šiukšlėmis?

Jau užsiminėme apie tai, kad bene svarbiausias pokytis santykiyje su šiukšlėmis yra jų *rezistentiškumo* ir *akumuliatyvumo* suvokimas. Nors tai atrodė paties „objekto“, o ne „sąmonės“ savybės, tačiau jos įgauna naują prasmę ir tampa nauja patirtimi, nepaisant to, kad šiukšlinama nuo civilizacijų atsiradimo. Užterštos Lietuvos ežerų pakrantės tėra tik nedidelis sukrėtimas, lyginant su globalia taršos statistika ir vaizdais iš užterštų Nigerijos, Indijos, Kinijos ir kitų gausiai apgyvendintų, bet šiukšlėmis nesirūpinančių šalių pakrančių. Plastiko salos Ramiajame vandenyne parodo, kaip toli gali „nukeliauti“ šiukšlės jau be žmogaus veiklos. Tiesiog atsiranda nauja tikrovė, nauji fenomenai, kurie prašosi būti apmąstyti. Taip pat tai susiję su dėmesio lauko išplėtimu ir toli matančios globalios sąmonės atsiradimu. Ši numato tai, kad šiukšlės niekur nedingsta, o jų judėjimo trajektorijos yra tokios, kad gana sėkmingai grįžta atgal. Pavyzdžiui, nauja „mitybos grandinė“: išmestas plastiko butelis → plastikas vandenyne → mikroplastikas → krilis → mažos žuvis → didelės žuvis ant mūsų stalo, parodo, jog išmestas plastikinis butelis, apėjęs ratą, gali visai nesunkiai atsidurti ant pietų stalo nanoplastiko žuvies kūne pavidalu. Nėra taip jau svarbu, kiek iš tikro gali plastikas padaryti žalos, ar jis iš tikro nusėda į žuvies audinius. Svarbiausias dalykas yra šio rato suvokimas – tai, kad rezistentiškos ir akumuliatyvios šiukšlės grįžta ir reikalauja persvarstyti įprastas veiklas prasmės, tikslų, vertybių ir pasekmių aspektais. Antropoceno – „žmogaus amžiaus“ šiukšlės yra tokios gausios, kad negali būti paprasčiausiai išstumtos į paribius. Materialios liekanos – šiukšlės, įgavusios globalų mastą, tampa pamatiniu prasminiu lauką organizuojančiu fenomenu. Šiandien darosi visai paprasta bet kokį daiktą interpretuoti šiukšlinimo aspektu. Atsiranda ir nauja sąmonė, kuri kiekvieną daiktą supranta ne tik kaip reikmenį, dirbinį, bet ir kaip būsimą šiukšlę. *Zero Waste* judėjimo pradininkė Bea Johnson yra geras pavyzdys naujos sąmonės, kuriai šiukšlės jau yra pamatinis fenomenas. Štai kaip ji pati nusako savo santykį su šiukšlėmis:

Vakare išnešame atliekas į konteinerį, o kai atsikeliame rytą, dribsnių pakuotės ir nešvarūs popieriniai rankšluosčiai būna dingę, tarsi pamojus burtų lazdele. Bet kai sakome „išmečiau“, ką iš tiesų turime omenyje? Gal šiukšlės ir dingo iš mūsų akiračio, bet tai nereiškia, kad jos turėtų ir pasitraukti iš mūsų minčių. Juk atliekos neišgaruoja vien todėl, kad jomis pasirūpino atliekų vežėjai. Mūsų atliekos atsiduria sąvartyne, teršia aplinką, išskiria nuodingų junginių į orą ir dirvožemį (Johnson 2018: 27).

Mums čia nėra svarbi reali ir paskaičiuota sąvartynų žala, kuri galbūt ir nėra tokia, kad tiesiogiai sutrikdytų daugelio kasdienį gyvenimą. Mums svarbesnis sąmonės aspektas. Anksčiau Sverdiolo aprašytoji šiukšlinimo sąmonė kaip tik pasižymėjo tuo, kad jai šiukšlės „išgaruoja“ ką tik pasitraukusios iš dėmesio lauko. Kiek tvarkingesnės sąmonės, išsinešančios šiukšles su savimi ir išmetančios jas į bendrą konteinerį, žiūrint naujos sąmonės aspektu, pasižymi tik didesniu tvarkos ir dėmesio lauku, bet ne nauja kokybe. Tokiai sąmonei šiukšlės dingsta jas išmetus į joms skirtas vietas. Naujajai sąmonei „išmečiau“ jau nėra akivaizdus, nes čia viskas interpretuojama ne šiukšlių pašalinimo / išmetimo, bet jų rezistentišku, akumuliatyvumo, perdirbamumo ir galimų judėjimo trajektorijų požiūriu. Tai tokia sąmonė, kuri niekad neišleidžia šiukšlių „iš savo minčių“, t. y. dėmesio lauko, net jei jų jau kūniškai nemato. Ji numato galimas, nors dažnai neprognozuojamas šiukšlių judėjimo trajektorijas ir net jau pačius dirbinius diferencijuoja pagal jų šiukšlines kokybes. Fenomenologiniu požiūriu pastarasis dalykas yra ypač reikšmingas, nes atsiranda naujas dirbinių prasminis matmuo – ne tik jų parankumas, – ką galima su jais padaryti, – bet ir jų šiukšliškumas, t. y. būsimas virtimas sunkiai ar lengvai suyrančiomis šiukšlėmis. Sąmonės požiūriu svarbu ne tiek medžiaginė sudėtis, kiek jos irimo galimybių įtraukimas į dirbinio prasminę struktūrą. O šiukšlėms tapus pamatiniu fenomenu, šis tampa terpe, iš kurios matomi ir vertinami daiktai, veiklos ir net santykiai su žmonėmis. Šiukšlių, kaip pamatinio fenomeno, atžvilgiu parankumas ar kiti pamatiniai fenomenai atsitraukia į antrą planą. Pavyzdžiui, štai kaip Bea Johnson pataria, kokį pieštuką pasirinkti:

Patvariausia vienkartinio pieštuko alternatyva yra mechaninis nerūdijančio plieno pieštukas su keičiama grafito širdele, bet šios parduodamos plastikinėmis dėžutėmis. Kol gamintojai nesugalvojo pakuoti grafito šerdeles į perdirbto kartono dėžutes, tvariausia alternatyva – pieštukai iš perdirbtų laikraščių. Rinkitės pieštuką be antgalio su trintuku (nusipirkite atskirą natūralios gumos trintuką), kad per trumpą laiką galėtumėte kompostuoti (Johnson 2018: 191).

Kaip matome klausimai „kaip greitai suyra?“ ir „kiek padaro žalos?“ yra pirmaplaniai, o „kaip patogiu naudotis?“ ar „kaip gerai tarnaus?“ nueina į antrą. Plieninis pieštukas geriau nei medinis, nes jam pagaminti nereikia kirsti medžių,

tačiau plieniniai pakuojami į plastikines dėžutes, taigi skatina neirių šiukšlių gamybą ir plastikui pagaminti reikalingos naftos išgavimą. Pieštukai, turintys antgalį trintukui, yra labai patogūs, tačiau jų negalime kompostuoti, nes antgalio metalas greitai nesuyra. Geriausia pieštukai iš perdirbtų laikraščių, nes net išmetus tokį, jis greitai suirs. Šis aprašymas rodo, kad viskas – tiek pieštukai, tiek jų priedai, tiek pakuotės – yra interpretuojamos virtimo šiukšlėmis ir perdirbimo horizonte. Johnson knyga *Namai be atliekų* yra beveik tobulas tokios interpretacijos pavyzdys. Ji parodo, kad galima visus dalykus ir veiklas – ne tik buitį, bet ir mokyklą, darbą, poilsį, šventes, pramogas, žaidimus – perinterpretuoti šiukšlių požiūriu. Be abejo, čia šiukšlės nėra vienintelis faktorius. Kaip minėjome, *waste* turi ir eikvojimo bei švaistymo prasmę, tad čia svarbūs ir šie aspektai. Pažymėsime tik du. Pirma, pats vartojimas daugina šiukšles, todėl jo stabdymas pasidaro labai svarbus, antra, atsiranda etinis santykis su gamta. Gamyba suprantama kaip ko nors atėmimas iš gamtos, ar net ko nors žudymas (pvz., medžių kirtimas, kieno nors arealų sunaikinimas), todėl ji turi būti pasverta ne tik šiukšlių dauginimo aspektu, bet ir vertinimu, kiek būtinas tas konkretus veiksmas ar produktas, kad būtų verta atimti kieno nors gyvybę ar išnaudoti resursus. Toks šiukšlių dauginimą ir resursų eikvojimą numatantis požiūris gali eiti taip toli, kad netgi atrodo gana paranojiškas. Štai ką Johnson sako apie įprastus kasdienius veiksmus, atliekamus daug negalvojančiam:

Kompulsyvus priėmimas (o ne atsisakymas) pateisina ir paskatina šiukšlinimą. Kai leidžiame padavėjui pripilti mūsų stiklinę vandens, nors neketiname jo gerti, ir įmerkiti šiaudelį, nors neketiname juo naudotis, tarsi sakome: „Vanduo nėra svarbus“ ir „Pagaminkite daugiau vienkartinį šiaudelį“. Kai iš viešbučio paimame „nemokamą“ šampūno buteliuką, paskatiname naftos gavybą, nes jos reikia naujam šampūno buteliukui. Kai pasyviai priimame reklamos lankstinuką, kažkur nukertamas medis, kad būtų iš ko gaminti daugiau lankstinukų, ir gaištamas laikas rinkti ir perdirbti tai, kas iš esmės nėra reikalinga (Johnson 2018: 29).

Žinoma, Johnson sutirština spalvas. Kita vertus, kyla klausimas, ar ne per greitai kasdieniai veiksmai siejami su pasaulio masto problemomis? Juk taip mąstant bet kokia veikla yra taršos ar išteklių eikvojimo šaltinis. Pavyzdžiui, universitetas yra labai taršus. Kompiuteriams reikia plastiko, kuriam reikia naftos. Kompiuterių dalims reikia retųjų metalų, o baterijoms – ličio. Visi jie išgaunami naikinant ir teršiant gamtines aplinkas. Pasenusiems kompiuteriams perdirbti reikia daug darbo, o išmetus į sąvartyną, jie išskiria nuodingų junginių. Universitetų darbuotojai prirašo daug knygų, kurias vėliau reikia išmesti arba perdirbti, nes šiuolaikinė mokslinė literatūra greitai sensta. Laboratorinė įranga, chemikalai, pavojingos biologinės atliekos ir kt. sudaro nemažą dalį sunkiai arba visi neperdirbamų atliekų. Ir šio straipsnio rašymas prisideda prie atliekų ir šiukšlių dauginimo.

Nors to negali paneigti, bet kyla klausimas, kokia sąskaita, kokiomis prielaidomis vadovaujantis taip greitai daromos tokios išvados? Be abejo, tai yra antropoceno epochos savitumas – suprasti kasdienius veiksmus globalių procesų kontekste. Prie to dar prieisime. Pati Johnson pripažįsta, kad pabandžiusi gyventi visiškai be atliekų (nors tai, kad jos metų šiukšlės telpa į nedidelį stiklinį indelį, tikrai daro įspūdį) perlenkė lazda ir pamatė, kad tai trukdo ne tik buičiai, bet ir socialiniams santykiams. Mums ji svarbi kaip kraštutinumas, kuris rodo, jog *viską galima interpretuoti šiukšlių horizonte*. Jos veiklos prasmingumo nėra kiek nekvestionuojame ir manytume, kad jos pasiūlyti veiklos principai *Refuse, Reduce, Reuse, Recycle, Rot²* (atsisakyti, sumažinti, panaudoti dar kartą, perdirbti, supūdyti (kompostuoti)) sveiko proto ribose yra būtini nūdieniam kasdieniam gyvenimui ir netgi nūdieniam žmogaus žmogiškumo supratimui (tai aptarsime vėliau). Tačiau yra ir kiti žmogiškosios egzistencijos fenomenai, kurių atsisakius, žmogiškas gyvenimas vargiai būtų įmanomas. Čia pasirodo žmogaus gyvenimo įtampos ir konfliktai tarp pamatinių fenomenų. Ar įmanoma apskritai nedovanoti ar nepirkti vaikams žaislų? Vargu ar kas tenkintųsi dovana vaikui kartą per 10 metų. Ar įmanoma, mylimajai dovanoti ne gėles, o pavyzdžiui, vartojamus produktus – morkas, kopūstus ar burokėlius? Įmanoma, jei susitarsi. Ar įmanoma laidotuvėse atsisakyti žvakių, o mirusiuosius laidoti ar deginti tik tuo, kuo „aprengė gamta“? Vargu bau. Kaip matome, klausimai nelengvi ir vargu ar galima daryti vienareikšmius sprendimus. Be abejo, kai kuriuos kasdienius įpročius galima pakeisti ir jie keičiasi tik tokių iniciatorių kaip Johnson dėka, bet vargu ar galima viską pakeisti vadovaujantis tik vienu pamatiniu fenomenu.

Kitas mums svarbus klausimas – ar atsiradus naujai sąmonei dar išlieka „senoji“, Sverdiolo aprašytoji? Ar šiukšlėms tapus pamatiniu fenomenu, šiukšlės dar lieka iš dėmesio lauko išnykstantys dirbiniai? Norėtūsi atsakyti paprastai: tai, kad šiukšlės vis dar lieka paprastu fenomenu, rodo faktai – šiukšlinimo mastai. Tačiau tai negali būti pagrindiniu fenomenologiniu argumentu. Manytume, kad šiukšlės išlieka paprastu fenomenu, tačiau kaip tai paaiškinti fenomenologiškai? Dėmesio lauko tvarkos struktūra yra universali: bet koks tvarkymasis ar tvarkos palaikymas reikalauja netvarkos elementus sutvarkyti arba išstumti į užribį. Čia veikiau turime reikalą su skirtingais sąmonės režimais. Vienaip ar kitaip kasdienė sąmonė linkusi apsiriboti ribotu, jaukiu, artimu dėmesio lauku, ypač, kai globalus požiūris yra grėsmingas, niūrus ar net apokaliptinis, kai jis reikalauja daug pastangų ir toli numatančių paskaičiavimų. Kasdienės sąmonės tendencijas gerai apibūdino modernybės teoretikas Anthony Giddensas kalbėdamas apie „patirties sekvestravimą“. Kaip sako Giddensas, „[s]ąvoka „patirties sekvestravimas“ čia nurodo į sklandžius

² Prieiga per internetą: <https://zerowastehome.com/> [žiūrėta 2019 08 15].

slėpimo procesus, kurie atskiria įprasto gyvenimo veiklos rutiną nuo šių reiškinių: beprotybės, nusikalstamumo, ligos ir mirties, erotizmo, gamtos“ (Giddens 2000: 201). Taigi kasdienė patirtis yra „ontologiškai saugi“, kai yra izoliuojama nuo nežinomų, kasdienę veiklos tvarką kvestionuojančių bei grėsmę keliančių procesų. Pasak Giddenso, ne tik individai sekvestruoja savo patirtį. Patirties sekvestravimą ir kasdienį saugumą užtikrina institucijos, izoliuodamos nesaugius elementus į beprotnamius, kalėjimus, laidojimo namus. Šiukšlės taip pat yra išvežamos į vietas, kurios jau yra nepasiekiamos ir reikia specialių pastangų, kad nuvažiuotum į sąvartyną ar prie pusryčių stalo galvotum apie sąvartynuose išsiskirsiančius nuodingus junginius. Kasdienis gyvenimas yra linkęs užsidaryti jaukioje kasdienybėje, kurioje šiukšlės ir toliau lieka išmestais dalykais. Jaukumas palaikomas organizuojant šiukšlių surinkimo ir išvežimo sistemą. Kita vertus, čia mes paliečiame komplikotą kasdienybės sampratą ir reikia pripažinti, kad kasdienybė nėra tokia jau paprasta. Įvairios nešiukšlinimo strategijos virsta kasdieniais įpročiais, tad šiukšlės kaip pamatinio fenomeno horizontas nėra toks jau nekasdieniškas. Veikiau reikėtų fiksuoti, jog šiuolaikinėje kasdienybėje yra daug skirtingų nuostatų, įpročių ir veiklų šiukšlių atžvilgiu, tad čia veikiau reikėtų matyti du skirtingus poliūs: vienoje pusėje – paprasta sąmonė, apsiribojanti siauru dėmesio lauku ir šiukšlės išstumianti už jo, kitoje – hiperaktyvi ekologinė sąmonė, kuri suvokia, kad šiukšlės nedingsta už horizonto, o įvairiais pavidalais nekontroliuojamai klajoja planetoje. Mūsų kasdienybė kaip tik ir skleidžiasi tarp šių polių.

Šiukšlės kaip savivokos kategorija

Šiukšlių virtimas pamatiniu fenomenu būtų neįmanomas be platesnių ekologinės savivokos procesų. Jei viską bandytume kildinti iš šiukšlių rezistentiškumo ir akumuliatyvumo suvokimo bei susidūrimo su šiukšlinimo mastais, pernelyg viską supaprastintume. Šiukšlių prasmė išsina į platesnius vandenį ir įvairiuose visuosiuose ir akademiniuose diskursuose ima dalyvauti kaip savivokos elementas. Diskursai apie antropoceną – „žmogaus amžių“ – vienu svarbiausiu šiuolaikinio pasaulio matmenų laiko žmogaus veiklą ir pėdsakus Žemėje. Nūdieniai šiukšlinimo mastai ir šiukšlių sankaupos yra ryškus pėdsakas, kuris nėra tik liudijimas to, kas atliko nuo veiklos, ar tai, kas nurodo tik į buvusius reikmenis. Šiukšlės tampa tokiu pėdsaku, kuris ima aktyviai dalyvauti žmogaus savivokoje. Šiukšlės įsijungia į „pasakojimą“, kas šiandien yra žmogus. Reikia aptarti platesnį kontekstą, kuriame šiukšlės įgauna tokią galią.

Kas yra antropocenas? Išryškinsime tik pora svarbiausių aspektų. Svarbu pažymėti, kad nors antropocenas vis labiau darosi savivokos kategorija, jis pir-

miausia yra geologinis terminas. Keistas dalykas, kad nūdienei epochai įvardyti pasirenkama ne istorinės, kultūrinės, dvasinės kilmės sąvoka, bet geologijos terminas. Antropoceną kaip geologinį terminą 2000 metais pasiūlė ozono sluoksnį tyrinėjantis chemikas Paulis Crutzenas norėdamas įvardyti geologinius pokyčius Žemėje, kuriuos sukėlė žmogaus veikla (Crutzen; Stoermer: 2000). Šis geologinis terminas sulaukė didelio atgarsio ir greitai išplito iš pradžių tarp geologų, o vėliau ir kituose moksluose. Kaip geologinis terminas antropocenas nurodo į tai, kad žmonių veikla pasidarė tokio masto, kad ji veikia kaip *geologinė jėga*, o tos veiklos sukelti pokyčiai jau yra neapgręžiami. Labiausiai matomi antropoceno požymiai yra Žemės paviršiuje. Nė vienoje geologinėje epochoje jis nesikeitė taip greitai. Miestų plėtimasis, namų statyba, kelių tiesimas, užtvankų statymas, dirbtinės salos, iškasenų šachtos stipriai ir negrįžtamai pakeitė Žemės paviršių. Vis dėlto, gali atrodyti keistai, bet antropoceno datavimui reikšmingesnis ne Žemės paviršiaus keitimas, bet oro sudėties pokyčiai. Turbūt neatsitiktinai šį terminą pasiūlė ozono sluoksnio tyrinėtojas. Kaip nurodo Jeremy Davies, Crutzeno ir Stoermerio idėja buvo antropoceno pradžių susieti su Jameso Watto garo variklio išradimu 1784 metais (Davies 2016: 43). Garo variklis sudaro sąlygas oro sudėties pokyčiams, o variklių gausėjimas – palaipsniui anglies dioksido kiekio didėjimui ore. Visa tai toliau lemia ne tik oro užterštumą, bet ir vandenynų rūgštėjimą, o tai – gyvūnų rūšinės įvairovės jūrose mažėjimą ir t. t. Aišku, garo variklis čia ne vienintelis faktorius. Ne mažiau yra reikšmingas nuo XX a. vidurio padidėjęs ir dabar beveik nevaldomas vartojimas bei nuolatinis gyventojų skaičiaus didėjimas. Tai, kad antropoceno geologinei datuotei reikšmingesni ne žemės, o oro pokyčiai, signalizuoja svarbų dalyką. Žemės paviršiaus pertvarkymas demonstruoja *valingos* ir *kryptingos* žmogaus veiklos galią – kaip žmogus sugeba pertvarkyti aplinką ir pajungti ją savo reikmėms. Tačiau oro sudėties pokyčiai liudija *nekontroliuojamas žmogaus veiklos pasekmes*. Anglies dioksido didėjimas ore nėra planuotas ir kryptingai įgyvendinamas dalykas. O su šiuo šalutiniu produktu, pasirodo, žmogus nelabai gali susitvarkyti. Tad paradoksaliai antropoceno epochai – žmogaus amžiui – daugiau reikšmės turi ne tai, ką gali, bet tai, ko negali žmogus. Antropocenas reiškia globalinius neplanuotus pokyčius, kuriuos sukelia žmogus ne tiek moderniu žmonijos protu užvaldydamas gamtą, bet kaip neplanuotai fiziškai plintanti rūšis, išieškojanti resursus, teršianti aplinką ir nesugebanti suvaldyti savo veiklos planetos mastu. Net kultūros pokyčius sukelia ne tiek naujos *idėjos*, bet *atliekos*, kurios kaupdamosi savo materialumu keičia tiek gamtinę aplinką, tiek kultūrą.

Mums labai svarbus yra akumuliatyvumo aspektas. Geologiniai pokyčiai skaičiuojant metais, o ne amžiais, vyksta labai nežymiais ir nereikšmingais poslinkiais. Ir tik tų procesų akumuliatyvumas pasidaro žymus. Antropoceno įvykį Timothy

Clarkas apibūdina taip: „Ties tam tikru nenustatomu slenksčiu, daugybė žmogaus veiksmų, savaime nereikšmingų (namų šildymas, medžių kirtimas, skraidymas tarp žemynų) sueina į vieną, suformuodami naują, nefiksuojamą įvykį, pakeičiantį pagrindinius ekologinius ciklus planetoje“ (Clark 2015: 72). Taigi antropocenas yra akumuliatyvus „nereikšmingų“ veiksmų padarinys. Namų šildymas yra gyvenimo sąlygas ir kasdienę tvarką užtikrinantis dalykas. Jis globaliai nereikšmingas, kol nėra akumuliatyvus. Šiuokšlių išmetimas yra taip pat kasdienės gyvenimo sąlygas ir tvarką užtikrinantis dalykas, kuris taip pat yra globaliai nereikšmingas, kol nėra akumuliatyvus. Šildant namus, važinėjant automobiliu, nėra siekiama padaryti žalą. O išnešant šiuokšles iš namų, yra palaikoma tvarka. Kaip paskiras veiksmas, šiuokšlių išnešimas yra traktuojamas kaip teigiamas dalykas. Tačiau šių lokalių globaliai nereikšmingų veiksmų pasekmės – atliekų rezistentiškumas bei akumuliatyvumas – padaro žalą. Ir būtent šios žalos žmogus negali kontroliuoti planetos mastu. Tad antropocenas paradoksalus tuo, kad „žmogaus amžių“ apibūdina tai, kas žmogaus žmogiškumą mažiausiai apibrėžia – jo veiklos materialios atliekos. Tad, kaip minėta, ne tiek galia keisti Žemės paviršių, kiek dar didesnio masto *negalima* susidoroti su savo atliekomis globaliai, tampa pagrindiniu antropoceno bruožu ir motyvu. Tokia bejėgystė skatina atsirasti naują savivoką. Kai kurios formuluotės yra radikaliai. Štai kaip sako Clarkas:

Naujai atrasta žmonija kaip geologinė jėga yra kažkas neišskaidoma į individus ar net didesnes grupes, iš kurių ji būtų sudaryta. Ji yra jėga, kuri vos pažįsta save kaip tokią ir kuri nėra iš tikrųjų pajėgi valingsiems veiksams ar planavimui, nes ji iškyla kaip nenumatytos planų pasekmės ir veikia kaip jų sudedamoji dalis (Clark 2015: 15).

Tačiau ką reiškia žmonija kaip nenumatytos savo veiksmų pasekmės? Aki vaizdu, kad čia įvyksta radikalus pokytis – pamatinių apibrėžčių apsvertimas. Kalbėdami apie savivokos pokyčius antropoceno tyrinėtojai dažniausiai turi omenyje Apšvietoje susiformavusią žmonijos sampratą, kurią apibrėžia žmogaus idėja: žmogus yra ypatingos kokybės gyva būtybė. Netgi fenomenologinėje tradicijoje atsisakius religija grindžiamo žmogaus išskirtinumo, dominavo žmogaus kaip esmiškai nuo kitų gyvų būtybių besiskiriančios būtybės supratimas. Štai Maxas Scheleris, XX a. pradžioje svarstydamas apie žmogaus apibrėžtis ir žmogaus „ypatingą vietą kosmose“, žmogaus atsiradimą traktavo kaip „naujos esmės įvykį, kuris negali būti redukuotas į gyvenimo evoliuciją“ (Scheler 1991: 38). Žmogus pasirodo kaip būtybė, kuri turi savimonę, dvasią, istoriją, kuri ieško Dievo, prasmės ir kt. Žmogaus „ypatingą vietą kosmose“ lėmė ši nauja esmė. Vėliau Heideggeris, ieškodamas žmogaus esmės, kiek sušvelninęs poziciją vis viena žmogų laikė vienintele kalbančia būtybe, nes būtent kalba tampa jo pasaulio duoties ir supratimo pagrindu.

du (Heidegger 1983: 441–482). Pats Finkas pamatinius žmogiškuosius fenomenus laikė esmiškai žmogiškais, o jų žmogiškumą sudarė tai, kad jie sukuria prasmės erdvę (*Sinn-Raum*), kurios stokoja kitos gyvos būtybės. Žmogaus esmę sudaro tai, kad jis gyvena prasmės erdvėje ir būtent ji yra kasdienio gyvenimo ir kultūros apskritai formavimo sąlyga. Pagal tai tvarkoma ir formuojama gyvenamoji aplinka.

O štai žmonija, kaip nenumatytos savo veiksmų pasekmės, pasirodančios fiziniiais planetos pokyčiais, apibrėžiama kitu principu – pagal savo *materialius pėdsakus* žemėje. *Pėdsako* sąvoka čia pasidaro ypač svarbi. Čia svarbiau ne tai, kad šiukšlės kaip tarša yra žmogiški artefaktai, bet tai, kad žmogus *ima naujai pažinti save iš pėdsakų*. Žmogaus pėdsakai Žemėje – performuotos teritorijos, sunaikinta gamtinė aplinka, užteršti ir šiukšlini plotai – konstituoja tai, kas yra žmogus. Iki antropoceno tokios savivokos nebuvo. Šiukšlės ir atliekos tiesiog buvo užribyje, tik dėmesio lauko paribiuose. Antropoceno epochoje jos išeina į priekį. Pėdsaką čia reikia suprasti Jacques'o Derrida prasme³: nėra taip, kad kokia nors savo esmę ir substanciją turinti būtybė paliko savo pėdsaką, o iš jo atpažįstame, kas čia praėjo. Aišku, yra ir šis aspektas – per šiukšles ar kitas atliekas bei teritorijų transformacijas žmogus pamato, ką yra palikęs. Tačiau šis palikimas kartu ir konstituoja žmogų – jis yra teršianti būtybė, kaltininkas, rūšis, kuri negali sukontroliuoti savo veiklos pasekmių. Naujai atrandamos kitos žmonių vienijimo, žmonijos kūrimo formos (ne tiek intencionalios, dvasinės, kiek geologinio pobūdžio) – žmonių vienija ir apibrėžia išteklių eikvojimas ir tarša. Tokioje savivokoje šiukšlės užima privilegijuotą vietą.

Kodėl privilegijuotą? Verta atkreipti dėmesį į tai, kaip yra demonstruojamos šiukšlės kaip žmonijos pėdsakas. Daugybėje antropoceną reprezentuojančių nuotraukų, šiukšlės rodomos gamtos fone, dažniausiai kaip užterštos pakrantės ar pakuotės, į kurias yra išipainioję pabėgti negalintys gyvūnai. Kodėl žmogus antropoceno epochoje neatpažįsta savęs iš to, kas labiausiai žmogiška – t. y. miestų, galingų gamyklų, bibliotekų, universitetų? Priežasčių ir motyvų galėtų būti daug. Išskirsime tik du aspektus. Viena, žmogaus apibrėžtys priklauso nuo antropologinio skirtumo, nuo to, kaip brėžiamas skirtumas tarp žmogaus ir gyvūno, tarp žmogaus ir gamtos. Tad bet koks klausimas, „kas yra žmogus“, reikalauja jį išskirti iš kitų gyvų būtybių (jei yra norima žmogų suprasti kaip gyvą būtybę, gyvenančią su kitomis būtybėmis). Šiukšlės kaip žmogaus veiklos padarinys geriausiai pasimato ten, kur žmogiškas pėdsakas paliekamas nežmogiškame paviršiuje. Skirtumas iš karto matomas ir suprantamas. Tačiau vien to neužtenka. Antra, atsiranda nauja kaltės ir atsakomybės sąmonė, kuri *save supranta per santykį su pažeista gamta*. Čia svarbi yra Emmanuelio Levino įžvalga, kad mano tapatybė konstituoja per

³ Išsamesnis žmogaus pėdsakų antropocene perinterpretavimas Derrida terminais būtų gerokai platesnė tema, reikalaujanti kito straipsnio.

kitą, per susitikimą su kitu. Mano savastis nėra savaime duota, tik susitikimas su kitu ir „negalėjimas-išsisukti“, negalėjimas neatsakyti steigia mane kaip atsakantį, kaip atsakingą (Levinas 2001: 221). Būtent šiukšlės gamtoje parodo, kaip ir kiek yra pažeistas kitas, o tai nurodo į save kaip tą, kuris padarė žalą. Kaip tik šį susitikimo aspektą pabrėžia ir ekofenomenologiniai svarstymai. Kaip teigia ekofenomenologijos atstovai, apskritai visa ekologinė problematika savo ištakas turi patirtyje (Brown; Toedvine 2003: xi). Žinoma, teoriniuose diskursuose patirties aspektas dažnai nuvertinamas dėl to, kad patirtis tapatinama su sentimentalumu. Ašarojimas prie užteršto ežero ar iškirto miško, nors nėra nekilnūs ir nevertingi jausmai, atrodo kaip moksliniam rimtumui trukdantis perdėtas sentimentalumas. Iš tikro kai kurių ekologinių judėjimų šūkiams ir aistros, reakcijos į įvykius, jų reikšmingumas ir primityvumas skatina patirtį redukuoti į šias plotmes. Bet galime pažiūrėti fundamentalesniu aspektu – ką mes suvokiame kaip gamtiška? Kaip mes suvokiame ir patiriame sužeistus kitus, užterštą gamtą? Kokios yra mūsų atsako struktūros? Šie klausimai yra toli nuo sentimentalizmo ir būtent jie turėtų motyvuoti refleksiją ir savivoką.

Taigi šiukšlių, taršos ir eikvojimo kontekste savivokos motyvai yra ne ontologiniai, bet etiniai ir ekologiniai. Galima ir reikia kelti klausimą, ar tokia savivoka visiškai išstumia žmogaus idėją? Kas tie „mes“, kurie save suvokia kaip rūšį, kaip nenumatytų pasekmių rezultatą? Atsakyti galime tik štrichais. Akivaizdu, kad tas „mes“ reikalauja tam tikro *eidosa*, tam tikros žmogaus sampratos, – žmogaus kaip būtybės, kuri gali nepalikti po savęs atliekų, arba jas kontroliuoti, rūšiuoti ir perdirbti. Tačiau šiais laikais susigrąžinti ontologines žmogaus apibrėžtis, kokias kūrė Heideggeris ir Finkas, vargiai įmanoma. Taip yra dėl to, kad jų pagrindas, kaip minėjome, yra antropologinis skirtumas. Tai reiškia, kad žmogus iš karto traktuojamas kaip būtybė, turinti kitą esmę, net jei gyvūnams pripažįstami tokie dalykai kaip suvokimas, sumanumas, darbas, žaidimas ir kt. Atsisakius nuostatos, kad žmogus yra kitos esmės, o žmogaus ir gyvūno skirtumai yra veikiau laipsnio ar panašių kokybių, neįmanoma labai aiškiai pasakyti, kokia dabar yra žmogaus esmė. Tačiau čia vietoje ontologijos į pirmą planą išeina etika. Tad apie žmones galima kalbėti ne tiek *esmės*, kiek *atsakomybės* terminais. Ir, gali atrodyti labai paradoksaliai, tokiam dvasiniam dalykui, kaip atsakomybė, bene didžiausią reikšmę turi materialios atliekos. Jos sako, kad žmonės yra tie, kurie padarė žalą. Kita vertus, toks šiukšlių bylojimas būtų neįmanomas be suvokimo, kad būtent žmonės galėjo ir nešiukšlinti, galėjo nedaryti žalos, kurie kartu, valingomis pastangomis gali ką nors pakeisti. Tad tas „mes“ yra tas, kuris net jei ir nežino, kokia yra iš tikrųjų jo esmė, turi ką nors daryti, kad pakeistų situaciją. Be abejo, tai priešinga Clarko pateiktai žmonijos formuluotei, kuri save apibrėžia kaip geologinę jėgą.

Tačiau čia ir reikia paklausti – iš kokios vietos yra kalbama, kai žmonija yra apibrėžiama kaip geologinė jėga? Akivaizdu, kad tai ne geologinės jėgos, o atsakomybė pajutusias, bet kartu ir nusivylimą dėl neveiksnumo patyrusias sąmonės savivoka. Ji atrodo prieštaringa, bet gal tai nėra blogai. Galbūt tokia savivoka turėtų būti kultivuojama šiukšlių kaip pamatinio fenomeno interpretacinės erdvės pagrindu, vis labiau įsisąmoninant, ką galima padaryti? Galbūt „antropocentrizmo kritikos“ naikinamas antropologinis skirtumas turi būti palaikomas ne gyvybės, bet šiukšlių matmeniu? Galbūt tik suvokiant, kad šiukšlės yra esmiškai žmogiškos, ir egzistuoja tik žmogiška atsakomybė – sprendimas nešiukšlinti arba rūšiuoti, perdirbti, vėl panaudoti šiukšles? Galbūt būti žmogumi šiandien reiškia galvoti apie savo atliekas? Galbūt vis labiau abejojant tuo, kad žmogų išskiria iš kitų būtybių kalba, mąstymas ir savivoka, šiukšlės pasirodys kaip neabejotinas žmogiškumo bruožas? Aukščiau buvo minėta, kad pamatiniai fenomenai yra tie, kurie konstituuoja žmogišką gyvenimą kaip žmogišką, be jų žmogiška egzistencija ir bendruomenė būtų neįmanoma. Galbūt antropoceno epochoje šiukšlės, tapusios pamatiniu fenomenu, turi vesti prie savęs kaip šiukšlinančiųjų suvokimo, nes be jo nebus įmanomas atsakingas žmogiškas buvimas. Tai klausimai, į kuriuos dar turės būti atsakyta.

Išvados

Kaip matome, šiukšlės nėra paprastas ir nereikšmingas fenomenas. Savo svarba nūdienio gyvenamojo pasaulio ir žmogaus egzistencinės erdvės aprašyme šiukšlės gali prilygti Heideggerio išskirtam parankumui. Aišku, šiukšlės ilgą laiką buvo šešėlyje dėl to, kad jų prasmė yra kita nei reikmenų. Jų prasmė yra negatyvi – jos nereikalingi reikmenys, jos turi išnykti iš prasmę ir tvarką turinčio dėmesio lauko. Tačiau šiukšlės fenomenologiniu požiūriu yra dviprasmės, o sąmonės ir patyrimo požiūriu jos reiškiasi dvejopai. Viena, šiukšlės yra ribinis sąmonės fenomenas – tai, kas išnyksta iš dėmesio lauko (Sverdiolo aprašytoji sąmonė), kita, jos yra sutinkamos kaip šiukšlės, kaip tvarką trikdantys daiktai, pasireiškiantys pakojiškumu, nediferencijuotu kiekiu, medžiagiškumu, rezistentiškumu ir akumuliatyvumu.

Nūdienis šiukšlių rezistentiškumo ir akumuliatyvumo suvokimas sudaro sąlygas šiukšlėms būti ne tik paprastu fenomenu, bet tapti pamatiniu fenomenu, kuris organizuoja interpretacinį horizontą: bet kuris dirbinys gali būti interpretuojamas jo vartimo šiukšle horizonte. Tai naujas reikmenų suvokimo matmuo. Šiukšlių „iš savo minčių“ nepaleidžiančiai sąmonei reikmenys savo kokybę apibrėžia ne tik per tai, ką su jais galima padaryti, bet ir per tai, kaip greitai jie suirs arba kaip lengvai bus perdirbti. Šiukšlės kaip savitas naujos struktūros pamatinis fenomenas šiandien sukuria savarankišką interpretavimo terpę su savo vertybėmis, tvarkos

supratimu ir veiklos strategijomis. Bea Johnson, kaip naujos šiukšlių sąmonės pavyzdys, parodo, kaip ne tik buitį, bet ir mokyklą, darbą, poilsį, šventes, pramogas, žaidimus galima perinterpretuoti šiukšlių požiūriu. Kita vertus, nauja šiukšlių sąmonė, niekad nepaleidžianti šiukšlių iš savo minčių, numatanti jų perdirbimo, išmetimo ir kitas judėjimo trajektorijas, neišstumia ankstesnės. Mūsų kasdienybėje koegzistuoja abi, ir pati kasdienybė skleidžiasi tarp dviejų polių – vienoje pusėje, paprasta sąmonė, apsiribojanti dėmesio lauku ir šiukšles išstumianti už jo, kitoje – hiperaktyvi ekologinė sąmonė, kuri suvokia, kad šiukšlės nedingsta už horizonto, o įvairiais pavidalais nekontroliuojamai klajoja planetoje.

Šiukšlės negalėtų virsti pamatiniu fenomenu be kitų antropoceno epochos kontekstų ir sąlygų. Būtent šiukšlių akumuliatyvumas, rezistentiškumas ir tarša planetos mastu leidžia kalbėti apie šiukšles kaip žmogaus pėdsakus, iš kurių žmogus atpažįsta save kaip teršiančią ir eikvojančią būtybę. Fenomenologiniu požiūriu čia svarbus susitikimo etinis matmuo – susiduriant su pažeistu kitu, konstituoja *ego*, kuris pažeidė, kuris yra kaltininkas. Taip Apšvietos sukurtos žmogaus idėjos vietoje atsiranda žmogaus kaip teršiančios rūšies savivoka. Kadangi žmogus egzistuoja savi-interpretacijoje, šiukšlės kaip pėdsakas kito paviršiuje tampa ypač svarbiu žmogaus savivokos elementu.

Šiukšlių fenomenologijos išryškinti trys šiukšlių matmenys – fenomenas, pamatinis fenomenas, savivokos kategorija – yra tik štrichai. Kadangi daugėja elgimosi su šiukšlėmis strategijų, šiukšlių fenomenologija turės imtis naujų kasdienių praktikų. Taip pat šiukšlių fenomenologija galėtų toliau skleisti ekofenomenologijos plotmėse pasvarstant santykio su gamta ir kitomis gyvomis būtybėmis struktūras.

Gauta 2019 08 28
Priimta 2019 09 22

Literatūra

- Brown, Ch. S.; Toadvine, T. 2003. "Eco-Phenomenology. An Introduction", in Brown, Ch. S.; Toadvine, T. (Eds.), *Eco-Phenomenology. Back to the Earth Itself*. New York: State University of New York Press, p. IX–XXI.
- Clark, T. 2015. *Ecocriticism on the Edge. The Anthropocene as a Threshold Concept*. London: Bloomsbury.
- Crutzen, P.; Stoermer, E. 2000. "The Anthropocene", *Global Change Newsletter*, 41: 17–18.
- Davies, J. 2016. *The Birth of the Anthropocene*. Oakland: University of California Press.
- Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*, vertė V. Radžvilas. Vilnius: Aidai.
- Heidegger, M. 1983. *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*, in *Gesamtausgabe*, Bd. 29–30. Frankfurt am Main: Klostermann.
- Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Niemeyer.
- Husserl, E. 2005. *Karteziškosios meditacijos*, vertė T. Sodeika. Vilnius: Aidai.
- Johnson, B. 2018. *Namai be atliekų. Išsamus vadovas kaip supaprastinti gyvenimą ir sumažinti atliekų kiekį*, vertė M. Monk. Vilnius: Dvi Tylos.
- Fink, E. 1979. *Grundphänomene des menschlichen Daseins*. Freiburg: Alber.

- Levinas, E. 2001. *Apie Dievą, ateinantį į mūsų sąmąstą*, vertė A. Judžentytė ir kt. Vilnius: Aidai.
- Scheler, M. 1991 (1928). *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Bonn: Bouvier.
- Sverdiolas, A. 2006. „Lėkštutėlė lėkštelė“, in Sverdiolas, A. *Apie pamėklinę būtį. Ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos, p. 137–169.

Mintautas Gutauskas

THE PHENOMENOLOGY OF TRASH IN THE ANTHROPOCENE

Summary

This article aims to give a phenomenological description of the phenomenon of trash. It argues that in the phenomenological tradition trash as a phenomenon has not been scrutinized for a long time. Yet it could be stated that in the Anthropocene epoch trash has become a multidimensional phenomenon: a simple phenomenon, a fundamental phenomenon, and, ultimately, a category of self-awareness. In the first part, the phenomenon of trash is described in relation to Heidegger's notions of equipment and ready-to-hand. The author of the article states that trash is a two-fold phenomenon in terms of the structure of consciousness and meaning. On the one hand, trash is a liminal phenomenon that disappears from the field of attention. On the other hand, it is encountered *as* trash, as a disturbing thing, which gets in one's way; as an indifferent mass, and also as a resistant and accumulative material. The latter seems significant in the Anthropocene epoch, which allows us to state that trash has become a fundamental phenomenon: the notion taken from Eugen Fink's philosophical anthropology. There are five fundamental phenomena described: death, work, ruling, love, and play. These fundamental phenomena are not simple phenomena, as they create the horizon of interpretation and constitute the mediums of human life. The author analyses the example of a Zero Waste movement, which interprets everything from the perspective of trash as a fundamental phenomenon. In the third part, trash is discussed as the category of self-awareness. There, the notion of the Anthropocene and its implications are discussed. The author notices that in the Anthropocene human beings understand themselves through unintended consequences. Here, trash plays a significant role, as it has become the trace on the surface of the Earth – the trace that constitutes the new “essence” of the human being as a polluting yet responsible causer.

KEYWORDS: trash, waste, fundamental phenomenon, Anthropocene, eco-phenomenology.